

міжнародний центр
перспективних досліджень

вул. Пимоненка, 13а, Київ, Україна, 04050
www.icps.com.ua

політичний коментар

№5 (59)

У цьому числі *політичного коментаря* Міжнародний центр перспективних досліджень подає результати аналізу державної політики та чинники впливу на неї у травні 2008 року.

ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ

Упродовж травня парламентська коаліція формально збереглася завдяки кільком поступкам, які зробила фракція Блоку Юлії Тимошенко, аби виконати зобов'язання, записані у коаліційній угоді і де-юре втримати коаліцію. Головний крок назустріч коаліції – голосування БЮТ за Закон “Про Кабінет Міністрів”.

Вибори в Києві продемонстрували, що від протистояння між лідерами “коаліції демократичних сил” втрачають обидві політичні сили. На ініційованих коаліцією дострокових виборах переміг чинний мер і його політична сила, тимчасом як “НУ–НС” не потрапила до міської ради, а БЮТ не змогла ані поліпшити свій результат, ані провести свого мера.

Коаліція: конфлікт заморожено тимчасово

Юлія Тимошенко пішла на вимушені поступки Президентові Вікторові Ющенку. Аби виконати зобов'язання, взяті в коаліційній угоді, БЮТ проголосував за президентський варіант Закону “Про Кабінет Міністрів”, положення якого послаблюють позицію Прем'єр-міністра на користь Президента (див. *Політичний коментар* № 55). Зокрема тепер Кабінет Міністрів України має забезпечувати “виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України, введених у дію указами Президента України”. Імовірно, Президент спробує перетворити Раду національної безпеки і оборони на міні-уряд для обмеження свободи дій Кабінету Міністрів і втілення власної політичної програми. Однак Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко намагатиметься ігнорувати норми нового закону. Крім того, через тиск Генеральної прокуратури та вичікувальну позицію потенційних

БЮТ проголосував за закон, що посилює владу Президента, і відклав плани з приватизації

інвесторів уряд був змушений відкласти приватизацію Одеського припортового заводу (ОПЗ).

Проте ці поступки лише тактичні: напруження між урядом і Президентом триватиме

Однак ці поступки не послабили напруження в стосунках між Прем'єр-міністром і Президентом. Уряд ухвалив рішення про вихід України з угоди про розподіл продукції з групою компаній Vanco International Limited (США) у справі розробки шельфів Чорного моря та видобутку газу: Прем'єр-міністр назвала угоду корупційною та звинуватила Президента у покритті корупційних дій. Блок Юлії Тимошенко не зняв вимоги звільнення чинного голови Фонду державного майна Валентини Семенюк-Самсоненко і призначення на цю посаду свого представника, що зафіксовано у коаліційній угоді. Для БЮТ контроль над Фондом державного майна – ключовий для реалізації програми приватизації і соціальної програми уряду. На додаток БЮТ зміг заблокувати приведення до присяги суддів Конституційного Суду з квоти Президента, аби застрахуватися від можливих рішень щодо зміни Конституції не на свою користь.

Президент використовує Генпрокуратуру у політичних цілях

Президент почав систематично використовувати Генеральну прокуратуру України у політичних цілях. Завдяки відкриттю прокуратурою кількох справ, пов'язаних з приватизацією ОПЗ, Президенту вдалося домогтися зупинити цей конкурс. За допомогою Генеральної прокуратури Секретаріат Президента намагається також приборкати протимошенківські настрої всередині фракції “НУ-НС”: прокуратура розпочала дії з позбавлення громадянства одного з головних спонсорів “Народної Самооборони” народного депутата Давида Жванії, також було розпочато корупційне розслідування проти чинного міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, який відкрито критикував політику Секретаріату Президента.

Якщо на початку 2005 року Президент виступав з ініціативами демократизаційних реформ, то 2008 року Президент заради збереження влади почав виступати проти демократії, за яку він три роки тому боровся. Використання силових важелів у боротьбі за владу та вибіркове переслідування корупційних діянь політиків Генеральною прокуратурою – методи часів президентства Леоніда Кучми, які ще недавно критичувались Віктором Ющенком як лідером об'єднаної опозиції, а тепер приймаються ним у свій арсенал. При цьому Президент Віктор Ющенко, як колись Президент Леонід Кучма, намагається відмеджуватися від дій свого Секретаріату, аби Голова Секретаріату Віктор Балоба взяв на себе роль “чорного князя”, яку грав 2004 року экс-голова адміністрації Президента Віктор Медведчук, політик з найбільшим рівнем недовіри в країні.

Партія регіонів потерпає від браку єдиної стратегії

Головна опозиційна сила – Партія регіонів – через постійну напруженість і сварки всередині коаліції перебуває у вигірній позиції. Однак вона не використовує цю перевагу, аби запропонувати альтернативний порядок денний дій влади чи окреслити власні пропозиції щодо виходу з політичної кризи. Партія регіонів і далі залишається невизначеною щодо своєї політичної стратегії. Незрозуміло, що для неї головне: здійснення політичної реформи разом з БЮТ у напрямі до парламентської республіки чи створення коаліції з лояльними Президенту депутатами і відмова від ідеї політичної реформи.

Вибори в Києві: програш “демократичних” сил

“НУ-НС” провалив вибори в Києві

Позачергові вибори Київської міської ради підтвердили тенденцію падіння популярності пропрезидентської політичної сили – блоку “Наша Україна–Народна Самооборона”. За попередніми результатами виборів, блок не потрапив до київської міської ради. З одного боку, голоси “НУ-НС” на київському рівні були частково віддані Блоку Віталія Кличка та Блоку Миколи Катеринчука. З іншого – поразка “НУ-НС” свідчить про втрату популярності бренду як пропрезидентської політичної сили.

Головний ініціатор дострокових виборів – БЮТ – також не поліпшив свого результату порівняно з 2006 роком і не зміг провести свого кандидата в мери столиці. Дострокові вибори київської влади виявилися провальними і для “коаліції демократичних сил” у цілому, і для кожного з її учасників окремо. Загалом, вибори виявилися неуспішними для усіх “старих” партій, включно з ПР, КПУ та СПУ. Лише “нові” партійні проекти покращили свої результати.

БЮТ не досяг своєї електоральної мети

Таблиця 1. Результати виборів до Київської міської ради: 2008 та 2006 роки

Назва політичної сили	Результати виборів 2008 року, %	Результати виборів 2006 року, %
Блок Леоніда Черновецького	30,45	12,93
Блок Юлії Тимошенко	22,79	24,64
Блок Кличка (Блок ПОРА-ПРП 2006 року)	10,61	8,51
Блок Володимира Литвина	8,17	3,63
Громадський актив Києва	5,96	4,01
Партія регіонів	3,95	5,76
Блок Миколи Катеринчука	3,47	---
Блок “Наша Україна-Народна Самооборона”	2,01	8,85

Вибори мера виграв чинний міський голова Леонід Черновецький. На тлі корупційних скандалів навколо київської влади і попри контроверсійність постаті мера його було переобрано з результатом у 37,72% голосів виборців (2006 р. за нього проголосувало 31,83% виборців), а його блок відчутно збільшив своє представництво в Київській раді.

Мером столиці переобрано чинного мера

“Провина” за перемогу Леоніда Черновецького в Києві передусім лежить на лідерах коаліції демократичних сил. За результатами виборів 2006 року представники “демократичної коаліції” – БЮТ, “НУ–НС” і блок ПОРА–ПРП – отримали більшість у Київській міській раді, але внаслідок переходів депутатів від БЮТ і “НУ–НС” у Київській раді сформувалася більшість на підтримку новообраного мера Леоніда Черновецького. БЮТ і “НУ–НС” опинилися в опозиції в Київській міській раді, і дострокові вибори столичної влади стали одним з пріоритетних пунктів коаліційної угоди 2007 року. Однак для Президента і Прем’єр-міністра вибори в столиці з самого початку виборчої кампанії були затьмарені перспективою президентських виборів 2009 року. У результаті конкуренція між Юлією Тимошенко і Віктором Ющенком на київських виборах виявилася фальстартом для них обох.

Конкуренція між Прем’єр-міністром і Президентом була перенесена на міські вибори...

По-перше, БЮТ і “НУ–НС”, маючи загалом добрі електоральні позиції в столиці на відміну від Партії регіонів, яка ніколи не мала високого рівня підтримки киян, не змогли домовитися щодо спільної участі у виборах. “НУ–НС” і БЮТ не вдалося домовитися щодо постаті єдиного кандидата в мери. “НУ–НС” хотів підтримати незалежного кандидата Віталія Кличка, який брав участь у виборах мера 2006 року і показав другий результат. Проте БЮТ не зміг відмовитися від амбіції мати власного мера, і, попри відсутність популярних на київському рівні політиків, виставив у кандидати “другий номер” свого національного партійного списку, першого віцепрем’єр-міністра Олександра Турчинова. Секретаріат Президента неформально підтримав чинного мера, стимулюючи висунення великої кількості кандидатів і виступивши проти запровадження виборів у два тури. “НУ–НС” консолідовано не підтримав жодного з кандидатів: депутат від “НУ–НС” Микола Катеринчук і його блок брали участь у виборах самостійно, інший депутат від “НУ–НС” і экс-мер Києва Олександр Омельченко також брали участь у перегонах, лідер “НУ–НС” Юрій Луценко в останні дні кампанії заявив про відданість “НУ–НС” Віталію Кличку.

...від чого програли обидва табори

У результаті “демократичні кандидати” Олександр Турчинов і Віталій Кличко набрали достатньо великий відсоток голосів – 19,13% і 17,97% але поодиноці не змогли досягти перемоги.

Таблиця 2. Результати виборів Київського міського голови 2008 року

Кандидат	Результат виборів, %
Леонід Черновецький, чинний мер	37,72
Олександр Турчинов, БЮТ	19,13
Віталій Кличко, лідер свого блоку	17,97
Віктор Пилипишин, Блок Володимира Литвина	6,71
Микола Катеринчук, лідер свого блоку	4,44
Олександр Омельченко, голова КМДА, мер Києва в 1996-2006 роках	2,53
Василь Горбаль, Партія регіонів	2,33

По-друге, БЮТ і Президент не змогли домовитися про зміну виборчого законодавства напередодні виборів, що також сприяло перемозі Леоніда Черновецького. Закон про вибори мера передбачає вибори в один тур, переможцем якого є кандидат, що отримав просту більшість голосів. Крім того, велика кількість виборців, які проживають і працюють у Києві, не змогла взяти участь у голосуванні через відсутність реєстрації за місцем фактичного проживання, тимчасом як реєстр виборців надалі відсутній попри обіцянки його запровадити ще з 2005 року.

Виборча кампанія супротивників Леоніда Черновецького була примітивною

По-третє, виборча кампанія основних “демократичних” кандидатів була примітивною. Крім шаблонних звинувачень чинної київської влади у “дерібані” землі, а чинного мера – у неадекватній поведінці, опозиційні мери політичні сили не змогли запропонувати киянам нових ідей чи кроків. Найпопулярніша в Києві політична сила всеукраїнського масштабу – БЮТ

– будувала свою кампанію та кампанію свого кандидата в мери суто на образі Юлії Тимошенко. Сильний кандидат у мери Віталій Кличко будував свою кампанію також тільки на особистому іміджі, не апелюючи до власних досягнень у Київській попереднього скликання.

Чинний мер зорієнтував виборчу кампанію на свою електоральну групу – найбільшій мешканцях столиці: малозабезпечених, пенсіонерах, лікарях і вчителів. Упродовж двох років ця група киян отримувала муніципальні доплати до пенсій і зарплат, як і обіцяв Леонід Черновецький під час виборчої кампанії 2006 року. Його команда зробила ставку на популяризацію наявних досягнень Києва: найдешевшої в Україні ціни на хліб, найнижчих комунальних тарифів, пропагувалися плани міської влади щодо розширення мережі громадського транспорту.

Вибори у Києві проілюстрували: дострокових виборів самих собою замало для політичних змін. Без демократизації виборчої системи і самих політичних гравців, без наявності довгострокових політичних стратегій у партій вибори не виконують свою функцію ротації владних еліт і вибору поміж різними варіантами державної та місцевої політики.

Яким буде вихід з кризи?

Закладена Конституцією можливість коабітації між Президентом і прем'єр-міністром з різних політичних сил у виконавчій владі призвела до стабільної політичної кризи. В умовах постійної триваючої виборчої кампанії політичні сили орієнтовані на конфронтацію, а не на співпрацю – як результат, замість демократичної системи врядування – демократичний хаос, державна машина не функціонує, а нові вибори стають єдиним можливим несилевим варіантом виходу з конфліктів. У довгостроковій перспективі всі учасники політичного конфлікту програють, адже жодна з політичних сил не може втілити у життя свої передвиборчі обіцянки. Підтвердження цього – дострокові вибори міської влади у столиці.

Коаліція демократичних сил де-факто не існує, уряд не може втілювати свою політику і систему прийняття державних рішень заблоковано. Існує кілька варіантів виходу з нинішньої політичної кризи: переформатування коаліції, дострокові парламентські вибори або ж здійснення конституційної реформи і дострокові вибори.

В умовах, коли політичні еліти не прагнуть йти на компроміси і не дотримуються політичних домовленостей, без суттєвих інституційних змін забезпечити країну від повторення таких політичних криз мало ймовірно. Продовження конституційної реформи, яке зняло б інституційний конфлікт між Президентом і прем'єр-міністром, є можливим рішенням для виходу з кризи та неповторення її в майбутньому.

Однак останні заяви БЮТ і Партії регіонів демонструють, що вони і далі ставляться до конституційної реформи як до пугала, за допомогою якого можна розраховувати на тактичні поступки опонентів. Зокрема БЮТ погодився припинити створення спеціальної комісії щодо зміни Конституції в обмін на голосування за його кандидатуру голови Фонду державного майна.

Президент, не реалізувавши власну ідею конституційних перетворень, має достатньо можливостей для того, аби провалити конституційний проект БЮТ і Партії регіонів. Призначивши трьох нових суддів Конституційного Суду або ж відправивши у відставку суддів, призначених за своєю квотою, він зможе паралізувати прийняття конституційного проекту БЮТ.

***Аби уникнути криз,
необхідно тримати
домовленості
або міняти
Конституцію***

Політики досі не готові до цього

Хоча зміни до Конституції назріли, у політиків немає достатньої бази для досягненню консенсусу щодо них. Тому ймовірнішими сценаріями виходу з нинішньої політичної кризи є створення нової коаліції у парламенті або ж проведення дострокових парламентських виборів.

Президент і ПР спробують створити нову коаліцію...

Створення альтернативної коаліції між “НУ–НС” і Партією регіонів із залученням третього партнера має ті самі проблеми, що й раніше: невинуватість такого кроку з погляду частини “НУ-НС” і пошук більшості у фракції “НУ–НС” для прийняття відповідного рішення. Тому, якщо зміна коаліції не відбудеться до осені 2008 року, вірогіднішим варіантом стає проведення дострокових парламентських виборів.

...або ж підуть на нові вибори

Стратегічно такий варіант не вигідний нікому з найбільших політичних партій. Однак з тактичних міркувань кожен з учасників може піти на нього. Президент пристане на нього, якщо альтернативою перевиборам буде зміна Конституції не на його користь. БЮТ і ПР можуть прийняти ці вибори, сподіваючись на збільшення свого представництва у наступному парламенті та сприятливішу політичну кон’юнктуру для створення лояльної до себе коаліції. Наслідки таких перевиборів прості: Україну очікує ще один конфлікт між Президентом і новопризначеним прем’єр-міністром з приводу повноважень, призначень, політичного лідерства та порядку денного дій влади.

ДЕРЖАВНІ РІШЕННЯ

Грошова політика Національного банку

21 травня Національний банк України (НБУ) змінив офіційний курс гривні до долара з 5,05 до 4,85 грн./дол. Це було перше суттєве офіційне зміцнення національної валюти з 2005 року, коли Нацбанк фактично перейшов до фіксованого обмінного курсу¹. Оскільки курс інших валют НБУ визначає через відповідні курси цих валют до долара, відбулося зміцнення проти всіх валют.

21 червня НБУ змінив офіційний курс гривні до долара до 4,85

2008 року НБУ суттєво змінив свої пріоритети у поточній політиці. Якщо у попередні роки єдиним чітко означеним цільовим показником був обмінний курс гривня-долар, починаючи з березня цього року дедалі важливішим стає обмеження пропозиції гривні для протидії інфляції. Поки що передчасно казати про перехід до таргетування інфляції – за нашими прогнозами, це станеться не раніше 2010 року, – але доба де-факто прив'язки національної валюти до долара США завершилася.

Перші ознаки зміцнення гривні щодо долара США з'явилися у березні 2008 року. Раніше, коли пропозиція валюти перевищувала попит на неї (орієнтовно на 5–15 млн. дол. США за середнього обсягу торгів 200–400 млн. дол. США) і безготівковий курс на міжбанківському валютному ринку опускався до 5,00 гривень, Нацбанк купував надлишок іноземної валюти за цією ціною; коли курс піднімався вище позначки 5,06 – НБУ купував гривню. Проте цього не відбувається з другої половини березня.

Посилення гривні відбувалося де факто з березня

Це пов'язано з тим, що якщо НБУ дасть в економіку гривню (бо саме нею він розплатиться за куплену валюту), то практично зведе нанівець інші заходи, пов'язані з обмеженням зростання пропозиції грошей. Тому Нацбанк практично самоусунувся з валютного ринку. А ринок, не дочекавшись приходу НБУ, опустився спочатку нижче за нижню межу умовного коридору 5,00-5,06, а за кілька днів, коли не відбулося інтервенцій, – нижче за коридор, прописаний у основних засадах грошово-кредитної політики на 2008 рік, – 4,95-5,25.

НБУ припинив інтервенції, аби не сприяти інфляції

Зростання попиту на гривню було зумовлено такими чинниками:

- сплата податків у третій декаді місяця. НБУ спільно з урядом здійснював заходи з обмеження грошової пропозиції на ринку через інструменти управління коштами уряду в НБУ;
- запровадження жорсткіших умов обов'язкового резервування та нормативів²;
- здійснення активного вилучення надлишкової ліквідності комерційних банків через мобілізаційні операції на грошово-кредитному ринку в січні-лютому.

¹ 21 квітня 2005 року відбулося зміцнення гривні з 5,19 до 5,05 грн./дол. У червні-липні 2005 року курс становив 5,055 грн./дол. З 21 липня 2005 до 20 травня 2008 року курс лишався незмінним на рівні 5,05.

² НБУ від 7 листопада 2007 року “Про регулювання грошово-кредитного ринку”; Постанова НБУ від 17 грудня 2007 року “Про внесення змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні”.

Незважаючи на незначне підвищення курсу на міжбанку до офіційного на початку квітня, воно було зумовлене тимчасовим фактором – виплатами зарплат і соціальних допомог, що припадають на початок місяця. За умов відсутності змін у поведінці НБУ на міжбанку та продовження випереджального зростання активів банків, яке призводить до збільшення абсолютного обсягу мінімально необхідних резервів, ситуація дефіциту гривні повторилася у квітні й травні.

Оскільки курс на міжбанку суттєво відхилився від нижньої межі валютного коридору, а НБУ не робив жодних рухів, що однозначно показали б його плани щодо нормалізації ситуації, виникав додатковий тиск на курс. Позиція Нацбанку пов'язана з небажанням брати на себе “провину”³ за офіційне зміцнення гривні та розуміння наявності суттєвих ризиків, які можуть призвести до ослаблення національної валюти у 2008-2009 роках.

НБУ має запропонувати нові правила гри

Національний банк має найближчим часом запровадити нові правила гри, які дадуть змогу зробити ситуацію на валютному ринку прогнозованішою. Найбільш доцільними діями у цьому напрямі видаються:

- запровадження ширшого валютного коридору (орієнтовно 4,5-5,25 грн./дол.), аби “легалізувати” наявну ситуацію. За умов визначення коридору НБУ має зауважити, чи буде він підтримувати курс за умов виходу за межі коридору⁴;
- подальше наближення офіційного курсу (4,85 грн./дол.) до того, яких фактично склався на валютному ринку з наступним запровадженням нових правил курсоутворення⁵;
- скасування 0,5-відсоткового збору з продажу валюти до Пенсійного фонду, який перешкоджає розвитку валютного ринку⁶.

Політика уряду у боротьбі з інфляцією

Основне завдання уряду – боротьба з інфляцією

Через те, що в річному вимірі темпи інфляції зросли до 30,2% наприкінці квітня, основним завданням уряду є боротьба з інфляцією. До основних причин високої інфляції цього року належать, на нашу думку, такі фактори:

- постійний тиск на ціни з боку доходів громадян, що зростають значними темпами⁷;
- “агроінфляція” - зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію, низький врожай 2007 року;

³ Незважаючи на те, що 2005 року НБУ пішов на поступки уряду у зміцненні гривні, більшість тих, хто втратив від такого розвитку подій, звинувачували в цьому саме Нацбанк.

⁴ 22 травня НБУ у своєму Ройтер-терміналі оголосив про можливість інтервенцій на рівні 4,80 грн./дол., що й було виконано того самого дня. Поки що не відомо, чи така нижня межа коридору буде постійною.

⁵ Наприклад, вказати, що за умов відхилення офіційного обмінного курсу від курсу, що склався на міжбанку на певний відсоток впродовж певного часу, НБУ наближує офіційний курс до міжбанківського.

⁶ Це рішення може бути ухвалено Верховною Радою у змінах до бюджету (стаття 7 пункт 10: збори на обов'язкове державне пенсійне страхування, що відповідно до закону сплачуються під час здійснення безготівкових операцій з купівлі-продажу валют).

⁷ У січні-березні номінальні доходи громадян зросли на 44,8%.

- зростання витрат виробника через здорожчання ресурсів;
- фактична прив'язка гривні до долара США, що знецінився до валют основних торговельних партнерів – Росії та ЄС, – і самоусунення Нацбанку від курсоутворення у березні-травні, що стимулювало панічні настрої частини населення;
- активний розвиток кредитування населення у 2006–2008 роках.

Ми очікуємо поступового сповільнення інфляції починаючи з червня, що буде зумовлено сезонним зниженням цін на овочі та фрукти на тлі сповільнення темпів зростання доходів громадян. Незважаючи на очікуване сповільнення інфляції, наприкінці року вона становитиме 21,2%, що є найвищим показником з 2000 року.

На “щоденному” рівні боротьба з інфляцією відбувається передусім за рахунок нагромадження гривні на казначейському рахунку, що вимиває кошти з економіки і вже стало причиною дефіциту гривні, який вплинув, зокрема, і на обмінний курс. Здійснюються разові дії, серед яких можна вирізнити:

- закупівлю держкомрезервом м'яса у Польщі з наступним продажем м'ясопереробникам;
- підписання меморандуму з мережами роздрібної торгівлі щодо обмеження максимальної рентабельності на соціально значущі товари;
- планована перевірка податковою адміністрацією закладів роздрібної торгівлі;⁸
- подання низки “антиінфляційних” законів до Верховної Ради⁹.

16 травня Верховна Рада в цілому ухвалила проект закону “Щодо регулювання реалізації окремих соціально-значимих продуктів харчування”. Цей закон має встановити перелік соціально-значущих продуктів харчування, на які встановлюється гранична торговельна надбавка (націнка) на рівні не вище, ніж 15 відсотків оптово-відпускної ціни виробника (митної вартості) до кінцевого споживача.

Уряд робить спробу вплинути на інфляцію законами...

На нашу думку, цей законопроект має декларативний характер і в разі набрання чинності не здатний суттєво вплинути на зростання цін. Навіть більше, втручання держави адміністративно-командними методами у ринкову економіку може призвести до інших негативних наслідків – дефіциту товарів, погіршення інвестиційної привабливості держави.

...але адміністративно-командні методи не працюють у ринковій економіці

Ми не очікуємо зміни цінової динаміки через можливе ухвалення законопроекту. Він впливає на рентабельність лише останньої ланки – володар роздрібної мережі може створити фірму-прокладку, через яку продаватиме собі товар за завищеною ціною.

⁸ Заступник голови ДПАУ Наталя Рубан повідомила, що податкова переходить до галузевого аудиту, і у II кварталі перевірятимуть підприємства у гуртовій і роздрібній торгівлі.

⁹ Проекти законів: щодо регулювання реалізації окремих соціально-значущих продуктів харчування; про встановлення на 2008 рік тарифної квоти на ввезення в Україну деяких видів м'яса; про внесення змін до Закону України ”Про Митний тариф України”.

ISSN 1816-7160

Публікацію *політичний коментар* засновано у квітні 2003 року.

Друкований засіб масової інформації *політичний коментар* зареєстровано в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України, свідоцтво КВ № 922 від 30 вересня 2004 року.

Редактор: Наталія Шаповалова.

Експерти: Олександр Жолудь, Іван Пресняков, Віктор Чумак, Наталія Шаповалова.

Літературний редактор: Надія Цісик.

Члени Наглядової Ради Міжнародного центру перспективних досліджень не відповідають за оцінки та погляди, висловлені на сторінках публікації.

Хоча Міжнародний центр перспективних досліджень доклав усіх зусиль для забезпечення якості цієї публікації, ані МЦПД, ані його консультанти, ані члени Наглядової Ради МЦПД не відповідають за жодні збитки чи шкоду, завдані особі, яка покладалася на цю публікацію, хоч би якою була причина цих збитків чи шкоди.

Щодо отримання публікацій МЦПД просимо звертатися за тел.: (044) 484 -4410, e-mail: marketing@icps.kiev.ua.

Розповсюджується за передплатою.

Міжнародний центр перспективних досліджень:
вул. Пимоненка, 13а, Київ, Україна, 04050.
Телефон: (044) 484-4400. Факс: (044) 484-4402.
E-mail: office@icps.kiev.ua. Web: <http://www.icps.com.ua>

© 2008 Міжнародний центр перспективних досліджень
У разі цитування обов'язкове посилання на *політичний коментар*.